

Papers in Honour of Rastko Vasić 80th Birthday

Зборник радова у част 80 г. живота Растка Васића

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ

**ЗБОРНИК РАДОВА У
ЧАСТ 80 Г. ЖИВОТА
РАСТКА ВАСИЋА**

Уредници

**Војислав Филиповић
Александар Булатовић
Александар Капуран**

Београд
2019

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

**PAPERS IN HONOUR
OF RASTKO VASIĆ
80th BIRTHDAY**

Editors

**Vojislav Filipović
Aleksandar Bulatović
Aleksandar Kapuran**

Belgrade
2019

Published by

Institute of Archaeology, Belgrade

For publisher

Miomir Korać

Editors

Vojislav Filipović

Aleksandar Bulatović

Aleksandar Kapuran

Editorial board

Arthur Bankoff, Brooklyn College, CUNY, New York (USA)

Anthony Harding, University of Exeter, Devon (UK)

Barbara Horejs, Institute for Oriental and European Archaeology, Austrian Academy of Sciences, Vienna (AUT)

Albrecht Jockenhövel, University of Münster, Münster (GER)

Maya Kashuba, Institute for the History of Material Culture, Russian Academy of Sciences, St. Petersburg (RUS)

Miomir Korać, Institute of Archaeology, Belgrade (SRB)

Carola Metzner-Nebelsick, Ludwig-Maximilians-Universität, München (GER)

Lolita Nikolova, International Institute of Anthropology, Utah (USA)

Christopher Pare, Johannes Gutenberg-Universität, Mainz (GER)

Hrvoje Potrebica, University of Zagreb, Zagreb (CRO)

Roberto Risch, Universitat Autònoma de Barcelona (ESP)

✠ Alexandru Szentmiklosi, Muzeul Banatului, Timisoara (ROM)

Marc Vander Linden, University of Cambridge, Cambridge (UK)

Ognjen Mladenović, secretary

Rewieved by

Editors and members of the editorial board

Translation

Authors

Proof-reading

Caitlyn Breen

Design

Institute of Archaeology

Printed by

Sajnos d.o.o., Novi Sad

Printed in

250

CONTENTS

Foreword / Увод.....	7
M. Svilar, Biography of Rastko Vasić / М. Свилар, Биографија Растка Васића	11
M. Svilar, Bibliography of Rastko Vasić / М. Свилар, Библиографија Растка Васића....	17
A. Harding, Rastko Vasić: some personal reflections.....	40
С. Мандић, Пут у Миделхарнис.....	41
Notes about life and archaeology / Цртице о животу и археологији.....	42
D. Antonović, S. Vitezović, J. Šarić, The Early Neolithic Settlement at Velesnica:	
Lithic and Osseous Industries.....	63
M. Stojić, Mislilac iz Medvednjaka.....	71
S. Alexandrov, Early Bronze Age Barrow Graves in North-West Bulgaria.....	75
†B. Hänsel, B. Teržan, K. Mihovilić, Konzeptioneller Wandel im früh- bis mittelbronzezeitlichen Befestigungsbau Istriens.....	95
J. Станковски, Планинско светилиште Татићев Камен: три аспекта обредне праксе....	111
M. Ljuština, Rame uz rame: zajednice vatinske kulture u Banatu.....	125
K. Dmitrović, Contribution to the Study of Spectacle-shaped Pendants in Western Serbia.....	137
B. Molloy, A warrior's journey? Some recent taxonomic, trace element and lead isotope analyses of Mediterranean Later Bronze Age metalwork in the Central and West Balkans...	143
M. Blečić Kavur, B. Kavur, Privjesak kao tijelo – tijelo kao poruka.....	155
A. Kapuran, The Find from Medoševac 20 Years Later – an Addition to the Studies of the Tumulus Culture on the Territory of the Central Balkans.....	165
J. Koledin, "Novi" nalazi nanogvica tipa Regelsbrunn u Вачкој.....	177
М. Лазић, Гробови инхумираних покојника у некрополама брњичке културе.....	187
P. Medović, Sečanj IV — ostava metalnih predmeta.....	201
L. Leshtakov, Bronze Spear and Javelin Heads with Polygonal Sockets - A Balkan Phenomenon.....	209
A. Bulatović, Particular Types of Bowls as Heralds of a New Age in the Balkans.....	215
A. Ђорђевић, Нова сазнања о остави бронзаних налаза из Рудника.....	233
J. Bouzek, Some Early Iron Age symbols and their possible interpretations.....	241
D. Ložnjak Dizdar, Notes on several finds from the beginning of the Early Iron Age in the Danube area.....	247

B. Govedarica, Tumul iz Brezja i neka pitanja socio-kulturnog razvoja na Glasincu u starijem željeznom dobu.....	259
T. Bader, Bemerkungen über die chronologische Lage der Hortfundgruppe „Somartin-Vetiš“.....	273
И. Бруяко, Костяной скипетр предскифского типа из городища Картал в низовьях Дуная.....	289
V. Filipović, Iron Spears of the <i>Balkan Syginnae</i> Type from the Central Balkans.....	297
Д. Топал, Акинак из Вршаца и проникновение клинкового вооружения скифов в Среднее Подунавье.....	307
M. Dizdar, New Late Hallstatt Finds from the Vinkovci Region (Eastern Croatia): A Contribution to the Study of Impacts from the Balkans to the southeastern Carpathian Basin.....	319
D. Mitrevski, The Ruler's Palace in Bylazora – Capital of “Independent Paeonians”.....	345
O. Mladenović, A New Find of Bronze Hinged Fibula from the Vicinity of Svrljig.....	355
M. Guštin, D. Božič, Eine kleine Sondergruppe der thrakischen Fibeln.....	367
List of authors / Списак аутора.....	372

Foreword

Since 1990, after practically 30 years and the publication of the volume of the *Starinar* journal dedicated to the academician and professor Milutin Garašanin, the Institute of Archaeology in Belgrade publishes a volume dedicated to a doyen of both Serbian and European archaeology, Rasko Vasić. In contrast to university centers, where this kind of publications are usual, due to the position of individuals as professors and teachers (*Festschrift*, *Homage...*), the scientific researchers are usually neglected in that respect, which can be seen in the fact that this volume represents the first of a kind published by the Institute of Archaeology. Bearing in mind the significance and the influence of Vasić's work on ex-Yugoslav and prehistoric archaeology of Europe, as well as the fact that he spent his entire career at the Institute of Archaeology, we consider this volume as a humble act of our gratitude for everything our dear colleague Vasić did for archaeology and the Institute, on occasion of his 80th birthday.

Indeed, Rastko Vasić stands as a great of both Serbian and Yugoslav archaeology, distinctly appreciated and esteemed, which stands in opposition to his humble and unobtrusive nature. Vasić's scientific and artistic educations often intertwined in his papers dealing both with the protohistoric art and the particular problems of the Bronze and Iron Age in southeastern Europe. Years of work and scientific questions led him to various phenomena of our prehistoric archaeology, many of which he had himself defined, but from time to time he used to go back and discover the until then unobserved Iron Age art of the Central Balkans. Only a glimpse of his bibliography at the beginning of this volume reveals the archaeological phenomena he had defined and interpreted, and through his serious and responsible scientific work and afterwards authority introduced to archaeology. His first monographs (*Културне групе старијег гвозденог доба у Југославији* and *The Chronology of the Early Iron Age in Socialist Republic of Serbia*) were created on basis of his doctoral dissertation and more than a couple of decades since the publication represent often cited literature.

Увод

Након безмало 30 лета и *Старинара* посвећеног академику и професору Милутину Гарашанину из 1990. године, Археолошки институт у Београду објављује једну засебну публикацију посвећену дојену српске, али и европске археологије Растку Васићу. За разлику од универзитетских центара, где је овај тип публикација (*Festschrift*, *Homage...*) уобичајен због позиције појединца као професора и учитеља, научни су радници обично занемарени у томе погледу, што се види и по томе да је ово прва таква засебна публикација наше куће. Но, имајући у виду значај Васићевих дела за бившу југословенску и праисторијску археологију Европе и утицај на њу, као и то што је цео свој радни век провео у Археолошком институту, сматрали смо да је овај зборник поводом 80 година живота један скромни чин наше захвалности за све што је драги колега Васић учинио за археологију и Институт.

Растко Васић доиста представља велика на српске и југословенске археологије, изразито уваженог и цењеног, што је у неку руку у супротности са његовом скромном и ненаметљивом природом. Васићево научно, али и уметничко образовање често се сустицало у његовим првим радовима, када се бавио како уметничким протоисторијским темама, тако и конкретним проблемима гвозденог и бронзаног доба југоисточне Европе. Године рада и стручна питања одвела су га ка многим феноменима наше праисторијске археологије, од којих је неке и сам дефинисао, али се с времена на време враћао, а уједно и откривао до тада незапажену уметност гвозденог доба централног Балкана. Само и летимичан поглед на његову библиографију на почетку овог зборника говори о археолошким појавама које је Васић одредио и интерпретирао, а својим озбиљним и одговорним научним радом и доцнијим ауторитетом увео у домаћу археологију. Његове прве монографије (*Културне групе старијег гвозденог доба у Југославији* и *The Chronology of the Early Iron Age in Socialist Republic of Serbia*), настале на основама док-

A complete affirmation in Yugoslav archaeology for colleague Vasić was the invitation to write no less than 13 chapters for the 5th volume of the distinguished publication *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, as one of the youngest authors, dealing with less familiar subjects or subjects with scarce background data, undetermined origin or undefined to a great extent. It can be said that even nowadays, after more than 30 years, Vasić's certain syntheses from the aforementioned publication, remain the postulates for the Iron Age of the Central Balkans. Another significant work of Rastko Vasić, although often not emphasized enough, is the fact that under the invitation of the academician Dragoslav Sreјović, he participated in writing of 150 separate units in the unique domestic archaeological encyclopedia - *Arheološki leksikon – preistorija Evrope, Afrike i Bliskog Istoka, grčka, etrurska i rimska civilizacija*, a paper that Yugoslav and Serbian archaeology lacked for a number of decades. His international reputation was confirmed by five monographs published within the prestigious *Prähistorische Bronzefunde* edition. In parallel with that, through his advice and influence, as well as through his scientific renown, he aided younger colleagues to prepare the volumes for the same edition.

In that context, it is important to mention that defending boards for magister or doctoral thesis on the subject on Bronze and Iron Age could not be imagined without the presence of the colleague Vasić. On such occasions, not a single critique or a bad word could be heard from Vasić, but positive opinion and useful suggestions above all, so that the candidate could properly prepare the thesis for future publication. Rastko Vasić has been a member of the editorial board for the *Starinar* journal for more than 40 years, as well as for many other corpora and journals in the territory of southeastern Europe. As a member of editorial staff or as a reviewer of papers and monographs, he would always point out the qualities of the submitted material, and if the other members of editorial staff or reviewers decided to reject the material, his benevolent suggestions would help in publishing each useful paper after all, even in some other journal. Also, as a long-time director of scientific projects at the Institute of Archaeology, he would always do his best to help

торске дисертације, и даље су, неколико деценија након објављивања, цитирано штиво.

Потпуну афирмацију у југословенској археологији колега Васић доживео је када је позван да, као један од тада најмлађих аутора, напише чак 13 поглавља за том V чувене *Праисторије југославенских земаља*, и то на неке теме о којима се мало знало или у вези с којима су подаци били штурни, нејасног порекла и добрим делом недефинисани. Може се рећи да и данас, након 30 и више година, поједине Васићеве синтезе из ове серије и даље остају једини постулати гвозденог доба централног Балкана. Још један значајан допринос овога типа, чини се, није довољно помињан у досадашњем његовом раду, а то је чињеница да је на позив академика Драгослава Срејовића учествовао у изради преко 150 засебних јединица у јединственој домаћој археолошкој енциклопедији – *Археолошки лексикон – преисторија Европе, Африке и Блиског истока, грчка, етрурска и римска цивилизација*, делу које је дуги низ деценија недостајало југословенској и српској археологији. Међународни углед потврдио је са пет монографија у престижној едицији *Prähistorische Bronzefunde*, док је паралелно саветима и својим утицајем, као и научним реномеом, помагао млађим колегама да припреме своје свеске за исту едицију.

У томе контексту, важно је поменути да се без колеге Васића није могла замислити комисија за одбрану магистарских или докторских дисертација на тему бронзаног или старијег гвозденог доба. Том приликом од њега се није могла чути покуда или лоша реч, већ надамне позитивно мишљење и корисне сугестије како би кандидат своје дело адекватно припремио за будуће објављивање. Преко 40 година члан је редакције *Старинара*, као и многих зборника и часописа на простору југоисточне Европе. Као чест члан редакција или рецензент радова и монографија, увек је истицао квалитете прилога, а уколико би се остатак редакције или други рецензенти одлучили да одбију аутора, он би сесвојим благонаклоним сугестијама трудио да сваки користан рад ипак буде објављен, па макар у неком другом часопису. Такође, као дугогодишњи руководиоца научних пројеката у Археолошком институту,

young colleagues on each matter, never striking as a boss or a superior.

Plenty of details on the private and professional life of Rastko Vasić, both as an archaeologist and painter and literate, can be found in the continuation of this volume, which was one of the ideas of the editors. Therefore, about 60 pages are dedicated to his life and work, biography and a detailed bibliography, while the interview is illustrated with Vasić's numerous paintings, selected by the celebrant himself. Afterward, there is a collection of papers dedicated to the colleague Vasić, written in English, German, Russian and the ex-Yugoslav languages, assorted chronologically. Unfortunately, certain authors which were invited in agreement with the celebrant did not respond, primarily due to the poor health, so the editors once again point out that they regret the situation, although on the other hand, we are grateful and proud of the content of the volume, on 33 authors of the papers, and the editorial board comprised of prominent names of the word archaeology from nine different countries.

Through this volume, the editorial board and the Institute of Archaeology would like to heartily congratulate the jubilee to our colleague Vasić and to wish him many more years in archaeology.

Vojislav Filipović
Aleksandar Bulatović
Aleksandar Kapuran

тудио се да помогне млађим колегама по свим питањима, не постављајући се притом као шеф.

Многи детаљи о приватном и професионалном животу Растка Васића и као археолога, и као сликара и књижевника, могу се наћи у наставку овог зборника, што је била и једна од идеја приређивача. Стога је првих шездесетак страна посвећено његовом животу и раду, биографији и детаљној библиографији, док је интервју илустрован бројним Васићевим сликама, по избору самог слављеника. Након тога уприличени сурадови посвећени колеги Васићу, на енглеском, немачком, руском и језицима бивше Југославије, поређани по хронолошком реду. Нажалост, поједини аутори позвани у консултацијама са слављеником нису се одазвали позиву, поглавито због нарушеног здравственог стања, па уредници и овом приликом напомињу да жале због оваквог развоја ситуације. С друге стране, поносни смо на садржај зборника – како на 33 аутора прилога, тако и на редакцију, у којој су врхунска имена светске археологије из девет земаља.

Колеги Васићу уредници и Археолошки институт овим зборником од срца честитају јубилеј и желе још много година рада у археологији.

Војислав Филиповић
Александар Булатовић
Александар Капуран

In the National Museum in Belgrade, 2018 (by Aca Đorđević)
У Народном музеју, 2018. године (фото Аца Ђорђевић)

Tumul iz Brezja i neka pitanja socio-kulturnog razvoja na Glasincu u starijem željeznom dobu

Blagoje Govedarica

Abstrakt: U radu se revidira arheološka interpretacija sahranjivanja u tumulu iz Brezja. Na osnovu obsežne analize konteksta nalaza predlaže se nova datacija centralnog groba u vrijeme rane faze Glasinac IVb, dok bi grobovi 1 i 2 odgovarali završetku te faze, odnosno prelazu u fazu IVc1. Time se Tumul iz Brezja svrstava među najranije kneževske humke na Glasincu. Posebno se apostrofira prisustvo kamenog brusa i željeznog mača u grobu 3. Kombinacija brus-mač koja je česta u glasinačkim kneževskim grobovima, identifikuje se kao ratničko obilježje i sljedbenik tradicije ratničke simbolike koja otpočinje u ranom bronzanom dobu Evroazije i koja je u tom razdoblju bila izražena setom brus-bodež.

Cljučne riječi: Glasinac, kneževski grob, starije željezno doba, ukrašeni brus, ratnici.

Grobovi i nalazi

Tumul iz Brezja predstavlja jednu od najzanimljivijih arheoloških cjelina u okviru 146 humki koje je Franz Fiala istražio u kampanji 1895. godine.¹ Sadržavao je tri groba, od kojih su dva (grob 1 i 3) na osnovu karakterističnih priloga okarakterisani kao “kneževske sahrane”. Time se ovaj tumul svrstava u malu grupu reprezentativnih humki koje sa arheološke tačke gledišta čine okosnicu kulturno-istorijskog razvoja na Glasinačkom području u starijem željeznom dobu. Kneževskim grobovima pripisane su grobne cjeline koje sadrže importovane bronzane posude, ratničku opremu i druge luksuzne priloge. Pored poznatog groba iz Bjelosalića koji, sudeći po izvanrednim kulturnim nalazima najvjerojatnije predstavlja sahranu nekog značajnog sveštenika,² tu prije svega spadaju grob 1 iz tumula 2, grob 9 iz tumula 3 i grob 1 iz tumula 13 u Ilijaku koji se smatraju najznačajnijim i najstarijim kneževskim grobovima, zatim grob 1 iz tumula 2 iz Osova, Arareva gomila, kao i grob 5 iz tumula 1 u Čitlucima (sl. 1).³ Dva spomenuta groba iz Brezja zadovoljavaju sve prethodno navedene kriterije za svrstavanje u ovu reprezentativnu grupu, a i treća sahrana iz ovog tumula (grob 2) koja je zbog nedostatka oružja označena kao ženska, po svim ostalim priložima bi takodje morala spadati u kategoriju grobova kneževskog ranga.⁴ U narednom tekstu ćemo se detaljnije pozabaviti grobovima i nalazima iz ovog tumula koji su u dosadašnjim istraživanjima čini se bili nedovoljno apostrofirani, mada po mnogo čemu predstavljaju veoma karakterističnu pojavu koja može doprinijeti razrješenju nekih pitanja vezanih za pojam glasinačkih “kneževskih grobova”.

Ovaj tumul sa prečnikom od 18 m i visinom od 1,5 m predstavlja jednu od najvećih grobnih humki na čitavom Glasinačkom prostoru. Radi se o pojedinačnoj humci nasutoj od lomljenog i prikupljenog kamenja koja je bila podignuta na jednom proplanku između sela Brezje i Planje u južnom dijelu Glasinačkog područja (sl. 1). Na periferiji tumula bilo je izvjesnih oštećenja prou-

¹ Fiala 1895, 546-547.

² Hochstetter 1881, 289 ff.

³ Benac, Čović 1957, 11 ff; Čović 1979, 143 ff.

⁴ U novije vrijeme Čović je cjelovito prezentirao ostatke importovanih posuda nađenih u grobu 1 iz tumula 18 u Potpećinama, grobu 1 iz tumula 5 u Brankovićima, grobu 3 iz tumula u Zagrađu i još nekim grobovima (Čović 1981, 149-151, T. 32;33). No, za razliku od groba 2 iz Brezja ostali prilozi ne upućuju na kategoriju kneževskih grobova. Up. Babić 2004, 85; Vasić 2010, 110.

zrokovanih naknadnim sahranama iz turskog vremena, ali sudeći po Fialinom izvještaju to nije znatnije oštetilo praistorijsku humku.⁵ No, prije nego pređemo na detaljniju analizu problematike ovog tumula potrebno je, u mjeri u kojoj je to na osnovu postojećih podataka moguće, prezentirati grobne cjeline koje su tu nađene. A sačuvana dokumentacija, to odmah treba reći, prilično je manjkava i jednostrana. Adekvatno doktrini koja je krajem 19. vijeka primjenjivana pri iskopavanju glasinačkih tumula, Fiala je i ovdje uglavnom sakupljao grobne priloge i oni su kako u njegovom izvještaju, tako i u inventaru Zemaljskog muzeja u Sarajevu, dosta dobro dokumenovani. Ali nema skoro nikakvih informacija o eventualnoj grobnoj konstrukciji, dubini groba, načinu polaganja i orijentaciji pokojnika. Podaci o lokaciji grobova dati su samo okvirno i uopšteno, a isto se odnosi i na konstrukciju samog tumula. Fiala, po svom običaju nije numerisao grobove, već su to učinili Alojz Benac i Borivoj Čović u poznatim monografijama Glasinac I i II iz 1956. i 1957. godine.

Slika 1 – Glasinački kneževski grobovi (1: Glasinac; 2: Glasinačko područje; ☆ Grob „sveštenika“ iz Bjelosalića, 1880; ○ “kneževski grobovi”).

Nalazi sa Fialinih i drugih austro-ugarskih iskopavanja na Glasincu objavljeni su u formi primarnog izvještaja, dok je arheološka sistematizacija obavljena tek šezdeset i više godina kasnije u navedenim djelima Benca i Čovića, kao i u studiji Nore Lucentini, objavljenoj 1981. godine.⁶ Materijal koji je obrađen u tim publikacijama je uz rijetke izuzetke⁷ i jedini koji je u daljem razmatranju kulturnog razvoja na Glasinačkom području uziman u obzir. Proučavanjem objavljenog materijala sa Glasinca bavio se veliki broj naučnika, a znatan doprinos razjašnjavanju ove problematike dao je i Rastko Vasić⁸ kome sa osobitim poštovanjem posvećujem ovaj članak.

Evidentni su različiti ciljevi prethodno navedenih fundamentalnih publikacija. Fiala je, težeći kataloškom opisu grobnih priloga, objavio nalaze iz svih tumula koje je na Glasincu istražio

⁵ Fiala 1895, 546.

⁶ Lucentini 1981, 67 ff.

⁷ Revizionarna iskopavanja B. Čovića 1957 (Čović 1959) i B. Govedarice 1974-1975 (Govedarica 1978).

⁸ Vasić 2002, 307 ff.; 2003, 7 ff.; 2010, 109 i tamo navedena literatura.

(ca. 700 tumula sa 2000-3500 grobova),⁹ uz ilustraciju odabranih predmeta i grube podatke o grobnim konstrukcijama i nasipu humki. On se nije detaljnije upuštao u hronološko-tipološke studije. To je bio primarni cilj navedenih monografija Benca i Čovića, što je veoma uspješno obavljeno na osnovu obrade odabranih indikativnih grobnih cjelina (ukupno 161 grob), čiji materijal je tom prilikom bio sistematski opisan i ilustrovan. Lucentini je izvela hronološko-tipološku reviziju materijala iz željeznog doba, dopunjući katalogizaciju Benca i Čovića još nekim ranije neobrađenim grobovima (ukupno 192 groba iz željeznog doba). Opis grobova i nalaza iz tumula u Brezju koji ćemo ovdje iznijeti, zasniva se na kombinaciji podataka iz navedenih publikacija koje se u dobroj mjeri međusobno dopunjuju.

Grob 1 bio je smješten u sjeveroistočnom segmentu tumula. Uz ostatke kostura nađeni su sljedeći prilozi:

- bronzana fiala sa omfalos dnom (R 12,8 cm; H 5,3 cm; sl.2,4);
- dvije bronzane kopče za pojas sa laticama, urezanim i punktiranim ornamentima, jedna sa dugmetstim ispučenjem, a druga sa krstasto probijenim središnjim dijelom (R 5.5 i 5.7 cm; sl.2, 5.6)
- dugački kameni brus četvorougaoanog presjeka sa oštećenim dijelom iznad perforacije (L 14,6 cm; sl. 2,2);
- kameni brus cilindričnog presjeka sa ostacima željeza u perforaciji (L 9 cm ; sl. 2,3);
- jako korodirani vrh željeznog koplja (L 29,2; sl.2, 1);
- jako korodirani gornji dio željeznog mača glasinačkog tipa (L 24 cm; sl. 2,7).

Grob 2 je nađen u jugozapadnoj četvrtini gomile, uz neznatne tragove kostura nađeni su sljedeći prilozi:

- dvije bronzane fiale sa omfalos dnom (R 17 i 16 cm; H 5,3 i 5 cm; sl. 3,1.2) ;
- četiri ovalna bronzana prvijeska sa uzdužnim prorezima (L ca. 3 cm; sl.3,6)
- dvije bronzane pojasne kopče sa laticama, urezanim i punktiranim ornamentima, jedna sa hemisferičnim ispučenjem, a druga sa krstato probijenim središnjim dijelom (R ca. 5 cm; sl.3,10 i tip kao na sl.2,6);
- ogrlica od oko 600 jantarskih perli, jednom bronzanom i jednom trouglastom perlom od staklene paste sa žutim spiralama (sl. 3,5.7.8);
- dvije kolutaste bronzane fibule sa urezanim i probijenim ornamentom (L 9 cm; sl.3,4)
- fragment naočaraste fibule od željeza (R 5,1 cm; sl.3,11);
- četiri dvopetljaste bronzane fibule ukrašene plastičnim i urezanim ornamentom, sa nogom u obliku beotskog štita (L 6,5-8,5 cm; sl.3,9,12);
- 12 trostrukih kalotastih toka sa prorezima (L; 7,5 cm sl.3,3).

Grob 3 se nalazio u centralnom dijelu tumula. Ostatke skeleta Fiala uopšte ne spominje, pa je vjerovatno da su kosti bile potpuno raspadnute. Na toj poziciji su bili sljedeći nalazi:

- mali kameni brus cilindričnog presjeka (L 5,5 cm) koji je bio obješen na dvodjelni držač sačinjen od dvije tordirane bronzane žice spojene sa masivnom dvodjelnom alkom (ukupna dužina brusa i držača 11,5cm; sl. 4,1);
- bronzana pojasna kopča arhaične forme sa urezanim ornamentima (R 5,2; sl. 4.2);
- donji dio jednosjeklog mača od željeza (L 24,5; sl. 4,3).

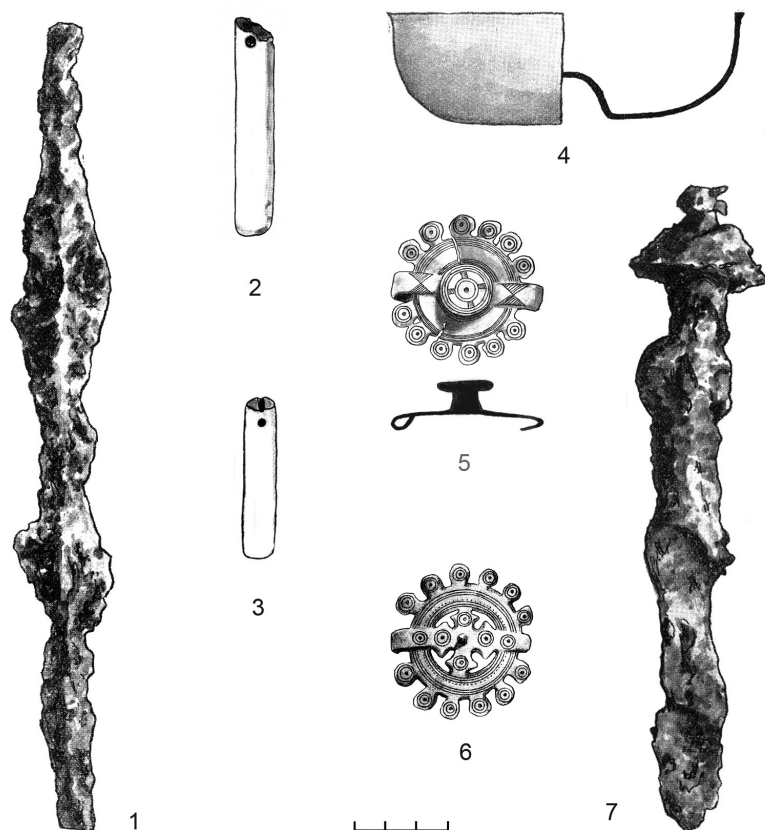
⁹ U periodu od 1892. do 1897. godine, koliko je radio na Glasincu, Fiala je iskopao 868 humki, od čega su oko 20% bile prazne gomile kamenja koje su nastale čišćenjem prostora za ispašu stoke. Ukupan broj grobova u tumulima nije poznat, ali se polazi od toga da su u prosjeku imali 3-5 grobova, što bi odgovaralo gore iznesenoj sumi od 2000-3500 grobova. Ovi podaci odnose se samo na Fialina iskopavanja, a ako se uzmu cjelokupna istraživanja koja su na Glasi-načkom području obavili svi istraživači, počev od J. Lexe i drugih austro-ugarskih oficira, preko Č. Truhelka, F. Fiale i Đ. Stratimirovića, do B. Čovića i B. Govedarice, onda se dolazi do cifre od 1234 humke, odnosno do ca. 1000 tumula sa 3000-5000 grobova. U vezi sa ovim vidi Čović 1963, 41 ff.

Hronološko opredjeljenje grobova¹⁰

Datacija grobova iz Brezja ostala je dosta neusaglašena u relativno širokim okvirima glasinacijskih faza IVb i IVc. Posebno problematičom pokazala se interna hronologija sahranjivanja u ovom tumulu, što sve nameće potrebu ponovnog razmatranja ovih fundamentalnih aspekata. U cilju preciziranja hronologije tumula i redosljeda sahranjivanja u njemu, smatramo da treba poći od grobova 1 i 2, čiji inventari imaju dosta srodnosti i upućuju na vremensku bliskost. Direktno ih povezuju importovane bronzane omfalos-fiale koje su skoro istovjetne i po obliku i po dimenzijama (sl. 2,4; 3,1.2).

Radi se o dobro poznatim proizvodima grčko-frigijskog kruga koji su imali široku i dugu upotrebu u razdoblju od 8. do 6. vijeka.¹¹ Na Glasincu su slične fiale nađene u kneževskim grobovima iz Ilijaka. Primjerak skoro istovjetan ovima iz Brezja iz groba 1 u ilijačkom tumulu 2 datiran je u doba kasne faze Glasinac IVb, odnosno na kraj Ha C2, što bi odgovaralo vremenu oko 725 BC,¹² a datacija drugog primjerka iz Ilijaka (grob 1 iz tumula 13) nije precizirana u okvirima faze IVb i IVc. B. Teržan omfalos-fiale iz Ilijaka vezuje za starije proizvode tipa Gordion, što bi odgovaralo vremenu faze IVb.¹³ No,

ova mogućnost se mora uzeti sa rezervom, jer forme sa ovako širokom i dugom upotrebom ne mogu biti odlučujući faktor hronološkog opredjeljenja. Pojava tih importnih posuda na Glasincu ima veliko socio-kulturno značenje, ali je njihova datacija najvećim dijelom zavisna od konteksta nalaza, odnosno od tipoloških odlika drugih grobnih priloga. Ipak, navedeno mišljenje B. Teržan podupire prethodno navedena datacija ilijačkog groba 2,1, te bi to bi govorilo u prilog dosta ranoj pojavi omfalos-fiala na Glasincu, a time i onih iz grobova u Brezju.

Slika 2 – 1-7:Grob 1, Brezje (prema Benac, Čović 1957).

¹⁰ Periodizacija Glasinacke kulture starijeg željeznog doba i njena sinhronizacija sa halštatskom hronologijom koja će ovdje biti korištena, izvedena je prema zadnjoj studiji B. Čovića posvećenoj ovoj tematici (Čović 1987, 575 ff.), uključujući Kossackovu reviziju sheme P. Reinecke (Kossack 1959, 1 ff.) koju je i Čović koristio. Jedina odstupanja u odnosu na raniju hronologiju odnose se na absolutnu dataciju koja je ovdje data prema dedrohronološki ažuriranoj shemi M. Trechsele i koja za razdoblje Ha C daje datume koji su oko 75 godina stariji u odnosu na Čovićeve podatke (Trechsel 2004, 151-152).

¹¹ Čović 1987, 591-592; Jašarević 2014, 59-61.

¹² Čović 1987, 591.

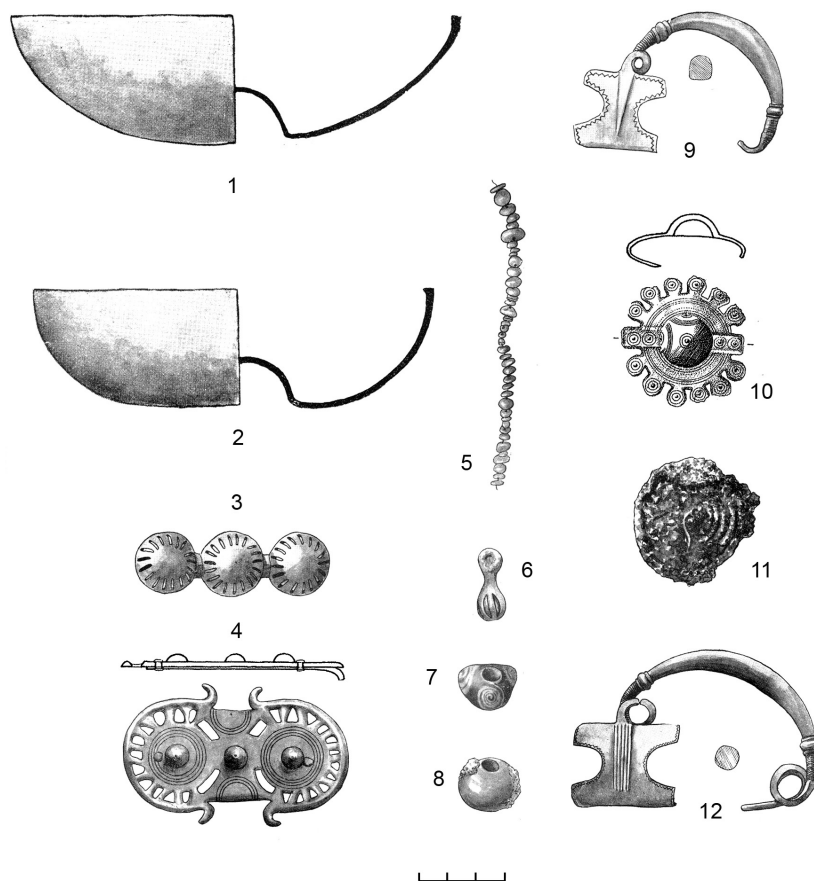
¹³ Teržan 1987, 17.

Karakteristično je da u grobu 2 uopšte nema oružja, a u nakitu se ističu starije forme lučne fibule sa beotskim štitom, kao i kolutaste fibule koje se smatraju sigurnim elementima faze Glasinac IVc1.¹⁴ Na to razdoblje ukazuje i pojasna kopčica sa kalotastim središnjem dijelom iz tog groba koja već pripada razvijenim formama, također tipičnim za fazu IVc1.¹⁵ Sa druge strane u grobu 1 ima elemenata koji upućuju na prethodnu razvojnu fazu. Pored oružja (željezno koplje i mač glasičkog tipa od istog materijala), tu su nađena i dva kamena brusa uz koje, istina, nije bilo bronzanih usadnika, ali oni svojom formom i dimenzijama upućuju na primjerke sa ukrašenim usadnikom iz kneževskih grobova u Ilijaku i na fazu Glasinac IVb.¹⁶

Ravno profilisane pojasne kopčice iz ova dva groba su skoro identične, dok veliko dugmetasto ispupčenje na kopčici iz groba 1 ima rudimentarnu formu koja bi mogla prethoditi razvijenim kalotastim primjercima faze IVc1 (up. sl. 2 i 3). Sve to pokazuje da su ova dva groba hronološki veoma bliska, ali ne i istovremena. U grobu 1 koji je očigledno muški i ratnički, nedostaju izraziti elementi faze Glasinac IVc. To bi značilo da on spada u završnu etapu faze IVb i u doba početnog Ha C2, odnosno u zadnju četvrtinu 8. vijeka prije Hrista (725-700 BC). Shodno tome, Grob 2 koji po svemu sudeći

predstavlja žensku sahranu i koji mu je hronološki veoma blizak, direktno slijedi tome razdoblju i odgovara prelazu faza Glasinac IVb-IVc1, ranom HaC2, odnosno vremenu oko 700 BC. Takvu dataciju za ova dva groba, mada bez dalje argumentacije, svojevremeno su predložili i Čović i Kilian.¹⁷

Daleko veći problem predstavlja opredjeljenje groba 3 iz ovog tumula koji je kako se čini neopravdano nisko datiran. Kilijan i Čović¹⁸ ovaj grob smatraju najmlađim u ovom tumulu. Kao glavni argument za to Čović navodi neke prostorno dosta udaljene analogije pojasnoj kopčici iz ovog groba koje upućuju na vrijeme Glasinac IVc1-2.¹⁹ To je teško prihvatljivo s obzirom da ova kopčica ima arhaičnu formu sa ravnim rubom (sl.4,2) koji bi morao prethoditi primjercima sa lati-

Slika 3 – 1-12: Grob 2, Brezje (prema Benac, Čović 1957).

¹⁴ Čović 1987, 603, 608.

¹⁵ Ibid. 610.

¹⁶ Fiala 1893, 722,731; Čović 1987, T. LXI,1.

¹⁷ Kilian 1975, 59; Čović 1987, 606 nap. 152.

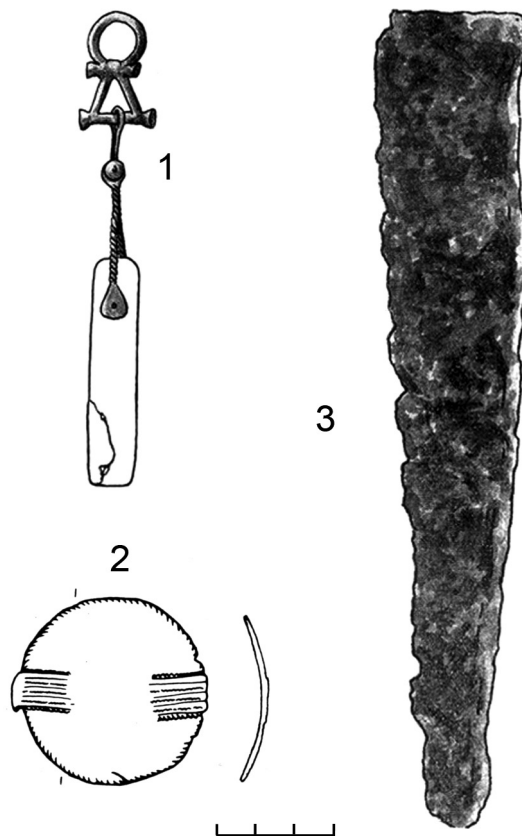
¹⁸ Ibid.

¹⁹ Čović 1987 l.c. Radi se o centralnom grobu tumula II nekropole Urakë u dolini rijeke Mati.

cama iz kasne faze Glaisinac IVb. Ovakav slijed grobova iz tumula u Brezju je i zbog stratigrafske situacije malo vjerovatan. Iako Fiala ne daje skoro nikakve informacije o stratigrafiji tumula, činjenica je da je ovo jedina humka na Glasincu u kojoj su sahranjena tri groba kneževskog ranga, od kojih je jedan smješten u centralnom dijelu tumula. Sva tri groba su bez sumnje iz starijeg željeznog doba, a u tumulu nema nikakvih ranijih ni kasnijih sahrana iz praistorijskog razdoblja. Oblik humke ukazuju da se ovdje ne radi o specifičnoj formi "tipa gradac", već o klasičnom tumulu u obliku kupe.

U Glasinačkoj kulturi željeznog doba središnji grob u tumulu uvijek predstavlja najstariju sahranu, te nema razloga za sumnju da je tako moralo biti i u slučaju kneževskog tumula iz Brezja.²⁰ Tipološke karakteristike grobnih priloga samo potvrđuju ovu logičnu konstataciju. Mada navedenu pojasnu kopču iz groba 3 Čović smatra unikatnim nalazom na Glasincu,²¹ treba reći da ona ima dosta blisku analogiju u grobu 1 iz tumula 4 u Brankovićima²² koji zbog nedovoljne očuvanosti ostalih nalaza može biti samo šire opredijeljen u okviru faza IVb i IVc. Kratki kosi zarezi sa rubu kopče iz Brezja zaista su vrlo neobični i rijetki na Glasincu, te ovdje treba uputiti na istovjetne zareze na pojasnoj kopči iz groba 1 u tumulu 2 iz Potpećina koja je tipična forma faze IVb.²³ Oblik sličan primjerku iz Brezja ima i kopča iz groba 4 u tumulu 3 iz Ilijaka koja također pripada razdoblju Glasinac IVb, a slični primjerci potiču iz bronzanodobskog tumula 9 iz Osova.²⁴ Važne analogije ovim arhaičnim oblicima su pojasne kopče tipa Mülhau u Austriji i one iz faze Ib Donje Doline.²⁵ U oba slučaja se radi o vremenu kasnog HaB, što bi odgovaralo glasinačkoj fazi IVa. Te kopče imaju isti oblik i ornamentiku kao Brezje, jedino što su im kuke za kačenje asimetrične, te se zbog toga ne mogu smatrati direktnom paralelom već prototipom primjerku iz Brezja i ostalim pojasnim kopčama sa simetričnim kukama koje, kako pokazuju njihovi konteksti nalaza, ne mogu biti starije od faze IVb.

Jednosjekli mač iz Brezja sačuvan je samo u donjem dijelu, što otežava tipološko opredjeljenje, ali on u osnovi odgovara formama sa T-drškom koji se na Glasincu pojavljuju u fazi IVb.²⁶ Na kraju, bitna hronološka referenca je i brus iz ovog groba koji i po dimenzijama i po načinu vezivanja znatno odskaka od ostalih sa Glasinca. Najbližu i jedinu analogiju tom brusu nalazimo u grobu 269 iz nekropole Vukovar- Lijeva bara u Slavoniji (sl. 5,10) koji je na osnovu grobnog

Slika 4 – 1-3: Grob 3, Brezje (prema Lucentini 1981 i Benac, Čović 1957 /adaptiran/).

²⁰ Up. Čović 1963, 53 ff.; Govedarica 2010,6.

²¹ Čović 1987, 610.

²² Up. Lucentini 1981, T.II,7.

²³ Ibid., T.XII,5.

²⁴ Benac, Čović 1957, 39 T. XV,1; Benac, Čović 1956 T. I,27; Fiala 1896, 446 sl. 24.

²⁵ Kilian-Dirlmeier 1975, 49-51, T. 10,94.95; Marić 1964 T. 5,3.

²⁶ Čović 1959, 77, T. VIII,1; 1987, 591.

konteksta (fibula tipa Vače) datiran u doba ranog HaC1.²⁷ To odgovara starijem razdoblju faze Glasinac IVb, odnosno vremenu 800-750 BC, što bi prema svemu iznesenom, morao biti raspon u koji bi išla datacija groba 3 iz Brezja.

Tumul iz Brezja u kontekstu problematike glasinačkih kneževskih grobova

Kako se može vidjeti iz dosadašnjeg izlaganja, analiza karakterističnih elemenata grobnog inventara, uključujući i raspoložive podatke o horizontalnoj stratigrafiji, dala je novu hronološku sliku tumula iz Brezja i pokazala da se sahranjivanje u njemu obavljalo tokom osmog vijeka pr. n. e., odnosno uglavnom u vrijeme faze Glasinac IVb. Redosljed sahrana bio bi sljedeći:

1. – grob 3: starija faza Glasinac IVb – rani HaC 1 – 800-750 BC;
2. – grob 1: završetak faze Glasinac IVb – rani Ha C2 – 725-700 BC;
3. – grob 2: početak faze Glasinac IVc1 – kraj ranog Ha C2 – oko 700 BC;

Posebno je značajna nova datacija groba 3 koja pokazuje da on nije najmlađi kako se to do sada smatralo, već najstariji u ovom tumulu, odnosno da ne pripada razvijenoj fazi Glasinac IVc1 nego starijem razdoblju faze IVb. Time se pokazalo da je ovaj grob vremenski paralelan, ako ne i stariji od groba Ilijak III, 9 koji je do sada smatran najranijim od svih „kneževskih“ grobova sa Glasinca.²⁸ Tumul iz Brezja se i inače izdvaja u odnosu na ostale humke koje su sadržavale ovakve reprezentativne sahrane. On nije u grupi, već predstavlja izdvojenu cjelinu, moglo bi se reći zasebnu nekropolu koja sadrži samo „kneževske“ grobove i to tri takva groba, od kojih je jedan bio u centralnom dijelu. U svim ostalim slučajevima za koje postoje podaci (Ilijak II, Osovo II, Čitluci I,5), radi se o humkama koje su bile sastavni dio veće ili manje grupe tumula i koje su sadržavale po jedan kneževski grob, i to ne u središnjem dijelu, već na širem prostoru tumula.²⁹

Pozicioniranje najvažnijih sahrana na periferiji tumula svakako je neobična pojava, jer, kako je već napomenuto, takvi se grobovi u bronzanom i željeznom dobu zapadnog Balkana redovno nalaze u centralnom dijelu, izuzev u slučajevima kad je središte humke imalo neku posebnu kultnu namjenu.³⁰ Drastičan primjer je grob 1 iz tumula 2 u prvoj ilijačkoj nekropoli koji je bez sumnje najreprezentativniji od svih kneževskih grobova na Glasincu i jedini u tom tumulu, a ipak je bio smješten na periferiji humke.³¹ Mada je zbog slabe dokumentacije situacija na Glasincu dosta nejasna, prema postojećim podacima može se pretpostaviti da su tokom željeznog doba postojale tri tipa tumula u kojima su sahranjivani pokojnici višeg ranga. Jedno su klasični kupasti tumuli poput ovog iz Brezja koji su i inače u najširoj upotrebi, pri čemu se oni sa kneževskim sahranama izdvajaju jedino po dimenzijama. Drugi tip su humke sa kamenim platformama kao Ilijak II, ili Arareva Gromila, a treći tip bi bile one koje Fiala obilježava kao „gomile na oblik gradca“, zbog toga što po obliku potsjećaju na minijaturnu gradinu (tumul 2 u Osovu).³² Tumuli sa platformom javljaju se veoma rijetko i u kasnom bronzanom dobu, dok je onaj „tipa gradca“ potpuno nepoznat u ranijem razdobljima.³³ Njihova šira zastupljenost na Glasincu očigledno je vezana sa razvojem plemenske hijerarhije i poglavarskog sistema, do čega je došlo u u starijem željeznom dobu.³⁴

Grob 3 iz Brezja je i najizrazitiji kneževski grob u ovom tumulu, pošto je tu između ostalog nađen i luksuzni brus koji se smatra žezlom i vladarskim obilježjem (sl. 5/6). Na Glasincu

²⁷ Vinski-Gasparini 1973, 163-164 T. 125,3;

²⁸ Benac, Čović 1957, 31,36; Čović 1979,149; Govedarica 2002, 318; Abb. 3.

²⁹ Up. Čović 1979, 143 ff.

³⁰ Up. nap. 18.

³¹ Fiala 1893, 720.

³² Fiala 1892, 418, 421; 1897, 593. Up. Čović 1963, 51.

³³ Čović 1963, 49.

³⁴ O ovome Babić 2004, 77 ff.

su poznata četiri groba u kojima se uz ostale priloge javljaju takvi paradni brusevi.³⁵ Pri tom je značajno napomenuti da se uvijek radi o kombinaciji brusa i oružja, najčešće mačeva i noževa. Osim groba iz Brezja u kome je uz brus nađen jednosjekli mač od željeza, tu spadaju još sljedeći kneževski grobovi:

- grob 1 iz tumula 2 iz prve ilijačke nekropole u kome je luksuzni brus bio u kombinaciji sa mačem glasinačkog tipa;³⁶
- grob 1 iz tumula 13 u trećoj iljačkoj nekropoli u kome je nađena ista kombinacija brusa i mača;³⁷
- grob 1 iz Osova sa luksuznim brusom i dva željezna noža.³⁸

Pojava kneževskih grobova, luksuznih bruseva i oružja predstavljaju izrazitu odliku kulture željeznog doba na Glasinačkog područja. U grobovima iz predhodnih perioda nema tih elemenata, što se najupečatljivije vidi na primjeru oružja. Naime, oružje je na Glasincu poznato u ranom bronzanom dobu koje nije povezano sa kasnijim razvojem, ali ga nema u grobovima srednjeg i kasnog bronzanog doba, sa kojima je kultura željeznog doba kulturno-genetski vezana.³⁹ Činjenica da u grobovima srednjeg i kasnog bronzanog doba nema oružja ne mora značiti da ga na Glasincu tada uopšte nije bilo. No, to u svakom slučaju pokazuje da polaganje oružja nije bilo obuhvaćeno ovdašnjim grobnim običajima i to u jednom razdoblju koje se proteže na punih sedam stotina godina. To je veoma neobična pojava u grobnom ritualu onoga vremena. Glasinac i glasinačka kultura se po tome izdvajaju u odnosu na druge savremene kulture Balkana i šireg područja u kojima diskontinuitet ove vrste nije poznat.

Oružje se pojedinačno pojavljuje već u grobovima faze Glasinac IVa, da bi od faze IVb (Ha C1- rani Ha C2: 800-700 BC) nastupilo u širokom dijapazonu, počev od ubojitih željeznih mačeva, kopalja, sjekira i noževa, do knemida, štitova i druge napadačke i odbrambene opreme. Ponekad se radi o bogatim sahranama koje uz oružje imaju i niz drugih luksuznih priloga, što ukazuje na visoki rang pokojnika. Već su prvi istraživači glasinačkih tumula pokojnike iz tih grobova smatrali plemenskim vođama. Benac i Čović su ih 1957. nazvali kneževima što je kasnije široko prihvaćeno, a taj naziv je takođe često upotrebljavan i za obilježavanje bogatih keltskih grobova iz okvira zapadnohalštatskog kruga.⁴⁰ Mada je sociološka implikacija ovog termina dosta kritikovana,⁴¹ novijim istraživanjima i identifikacijom hijerarhijskih plemenskih zajednica na periferiji grčke kulturne koine, to je u dobroj mjeri razjašnjeno.⁴² Problematično je ostalo arheološko određenje pojma kneževskog groba i determinacija nalaza koji bi direktno upućivali na status željeznodobskog kneza, odnosno plemenskog vođe. Uz opšte bogatstvo priloga i prisustvo importovanih predmeta, najčešće se spominju luksuzno opremljeni brusevi kao konkretan znak vladarske moći. U vezi sa ovim postavlja se pitanje mogu li luksuzni brusevi predstavljati vladarske insignije i da li je u starijem željeznom dobu zapadnog Balkana uopšte bila razvijena institucija vladara koji je pod svojom kontrolom imao šire plemensko područje?

Razmatrajući ovo pitanje treba reći da su brusevi prije svega alatke koje se u različitim oblicima koriste još od paleolita za finu obradu koštanih, drvenih, a kasnije i kamenih proizvoda. Kao grobni prilozima na evropskom prostoru su prisutni počev od 4. milenija prije Hrista, odnosno

³⁵ Ovdje nije uzet u obzir grob 1 iz Brezja u kome su nađena dva kamena brusa u kombinaciji sa mačem koji, mada tipološki odgovaraju kamenom tijelu luksuznih bruseva iz Ilijaka i Osova sa ostacima metala u predjelu perforacije, nemaju daljih tragova ukrašanog držača ili usadnika, te ne mogu sa sigurnošću biti pripisani ovoj kategoriji.

³⁶ Fiala 1893, 720-722.

³⁷ Ibid. 730-731.

³⁸ Fiala 1897, 593-597.

³⁹ Up. Čović 1963, 52-53.

⁴⁰ Benac-Čović 1957, 31, Čović 1979, 143-144; Palavestra 1984, 8ff.; Capelle u.a. 1998, 168 ff.; Babić 2002, 70 ff.; 2004, 110 ff.

⁴¹ Benac, Čović 1957 nap. 47; Schier 1998, 493 ff.; Govedarica 2002, 317 ff.; Steuer 2003, 11 ff.

⁴² Babić 2004, 77 ff. i tamo navedena dalja literatura.

od vremena prve pojave dugih metalnih sječiva koje je trebalo povremeno zaoštavati. Od tada su poznati duguljasti primjerci sa perforacijom za uzicu kojom su kačeni za pojas. Ovakvi brusevi su često prilagani u kombinaciji sa bodežima i noževima, što već predstavlja set vezanih nalaza koji upućuje na ratnika, simbolizirajući oštrinu i snagu njegovog oružja. No, ako se izuzme luksuzno obrađeni brus iz bogatog groba u Majkopu koji se datira na početak bronzanog doba sjevernog Kavkaza, kod bruseva iz grobova tog razdoblja redovno se radi o jednostavnim alatcima bez ikakvih ukrasnih detalja.⁴³

Bronza je još uvijek previše mek materijal koji se lako tupi brzo troši, tako da brusevi do punog izražaja dolaze tek pojavom željeznih mačeva, noževa i bodeža, čiji materijal je čvršći, manje podložan oštećenjima i može se bolje oštriti. U željeznodobnim grobovima brusevi se u naročito često prilažu uz željezne mačeve. Tako se umjesti bronzanodobne kombinacije brusa i bodeža sada može govoriti o kombinaciji brusa i mača kao ratničkim simbolima koji se naslanjaju na staru tradiciju. Kamni brusevi su dosta česti u kimerskim grobovima od sjevernog Kavkaza pa do Panonije.⁴⁴ Ali među njima uopšte nema ukrašenih primjeraka. Najstariji brusevi sa ukrašenim usadnikom susreću se u grobovima faze Ib-IIa željeznog doba Luristana u zapadnom Iranu. Ta faza je datirana u razdoblje između 1150 i 900 BC.⁴⁵ Završetci drške, odnosno usadnika ovih bruseva su izvedene u obliku životinjskih glava u tipičnom stilu „luristanske bronzne“ (sl. 5,7). Sljedeća pojava koja

Slika 5 – Ukraseni kamni brusevi sa Glasinca i Slavonije (1: Ilijak II,1; 2: Osovo II,1; 3: Kaptol Tumul IX, grob 2; 4: Kaptol, Tumul X, grob 1; 5: Ilijak XIII,1; 6: Brezje, grob 3; 7: Vukovar, Lijeve Bara, grob 269).

započinje otprilike 100 godina nakon nestanka luristanske faze su glasinački luksuzni brusevi i njihove paralele u Slavoniji i iz okvira grupe Martijanec – Kaptol koji, kako smo naveli, pokrivaju 8. vijek (sl. 5). Tu bi spadao i nedavno otkriveni brus sa bronzanim okovom sa delmatskog područja.⁴⁶ Skoro 200 godina nakon te glasinačke etape paradni brusevi će još jednom stupiti na istorijsku scenu. Ovog puta se radi o grobovima iz skitskih kurgana na području istočne Evrope i sjevernog Ponta iz vremena od kraja 6. do kraja 4. v. prije Hrista (Vettersfelde, Čertomlyk, Borodjanskij Kurgan, Vladimirovka i dr.).⁴⁷ Skitski brusevi su od škrljca sa zlatnom, rjeđe srebrnom, oplatom na gornjem perforiranom dijelu koja je često bogato ukrašena u maniru grčke toreutike.⁴⁸

⁴³ Piotrovskoj 1998, 242, Sl. 291; Govedarica 2002a, 781 ff.; Korenevskij 2012, 24.

⁴⁴ Vgl. Metzner-Nebelsick 2002, 398 ff; Ivantchik 2001 Abb. 59,8; 61,3; 62,12.

⁴⁵ Overlaet 2005, 12, Pl. 6,13.

⁴⁶ Marijan 1995, 56-57, T. 1,5; 2,5.

⁴⁷ Polin 2014, 124.

⁴⁸ Eremitage 1997, 71.

Važno je napomenuti da se ukrašeni brusevi na svim područjima njihove pojave redovno prilažu zajedno sa oružjem, što upućuje na tradiciju ratničkih obilježja koja je u Evropi uspostavljena u prvoj polovini 4. milenija prije Hrista (početak bronzanog doba na sjevernom Kavkazu) i koja neposredno proističe iz njihove utilitarne funkcije. Njihova pojava u luksuznoj izvedbi u bogatim grobovima ratničke aristokratije željeznog doba svakako dodatno potencira simbolični značaj ovih alatki, ali ne isključuje njihovu upotrebnu funkciju niti staru ratničku simboliku, već je još jače naglašava i to čini se u većoj mjeri nego što upućuje na nosioca vlasti. Sa druge strane, postojanje tri izolovana perioda egzistencije luksuznih bruseva tokom prvog milenija prije Hrista i to na različitim i međusobno udaljenim prostorima, pokazuje da ti paradni brusevi nisu mogli biti osnovni nosioci ratničke simbolike i njene tradicije. Tu ulogu su imali obični utilitarni primjerci koji se manje više kontinuirano javljaju zajedno sa oružjem u grobovima željeznog doba. Nasuprot tome ukrašeni primjerci se mogu više posmatrati kao jedan od elemenata demonstracija raspoloživog luksuza, i to ne kao ličnog bogatstva, koga u plemensko-poglavarskom sistemu nije moglo ni biti,⁴⁹ već kao sastavnog dijela statusa visoko rangiranih članova društvene zajednice.

Pojava paradnih bruseva na Glasinačkom području, kako smo vidjeli otpočinje u prvoj polovini 8. vijeka pr.n.e. sa centralnim grobom iz Brezja, u potpunosti se uklapa u prethodno navedenu shemu, s tim što je zbog specifične lokalne situacije to ovdje jasnije izraženo nego na drugim područjima. Ta pojava koincidira sa masovnim prilaganjem oružja, počev od faze IVb, što bi moralo biti odraz dramatičnih socijalnih događanja i uspona ratničkog sloja koji je sa tim povezan. Sa druge strane, nedostatak oružja u grobovima srednjeg i kasnog bronzanog doba jasno upućuje da na Glasincu nema kontinuiteta ratničke tradicije, te će običaj polaganja oružja i uopšte jačanje uloge ratnika ovdje biti razvoj koji je uslovljen nekim širim procesima koji su zahvatili ovaj dio Evrope. Jedan od bitnih impulsa mogao je biti kimerski prodor na prostor Panonije čiji se prvi tragovi datiraju u 9. vijek prije Hrista (Ha B3), ali se u punoj mjeri osjećaju i početkom narednog razdoblja.⁵⁰ U tom pravcu govore i veze sa Slavonijom gdje se kimerski i zapadnobalkanski (vjerovatno glasinački) elementi međusobno prožimaju.⁵¹ Imajući u vidu naglašenu dramatiku događanja, nije isključeno da je na toj relaciji bilo i oružanih sukoba. Preko Kimeraca je do Glasinca stigla i ratnička simbolika bruseva i mačeva, kao i običaj njihovog prilaganja u grobovima. Ali pošto luksuznih primjeraka kod Kimeraca uopšte nema, to će paradni brusevi iz glasinačkog perioda njihove egzistencije, biti autohtona nadgradnja tog na ovom području potpuno novog običaja. Luksuzna izrada ovdje dakle ne znači i promjenu tradicionalne simbolike, već je samo jedan od skupa elemenata koji potenciraju izobilje, kao pokazatelj statusa i moći novonastale aristokratije, kao i odraz snage društvene zajednice na čijem čelu ona stoji.

Da je ta ratnička simbolika bila novina na Glasincu pokazuje i nekonsekventnost njene primjene, jer u isto vrijeme imamo „kneževske“ grobove sa ovim obilježjima i bez njih. Ta nedosljednost je čini se i jedno od osnovnih obilježja glasinačkih „kneževskih“ grobova. Ona nam pokazuje da ta nova elita još nije uspjela uspostaviti jasne simbole koji bi u sebi sadržavali specifični kod vlasti. Tu nije postojalo nikakvo žezlo, već je sveukupno bogatstvo grobnih priloga, a posebno luksuzni import, bilo glavno obilježje velikaša. Ratna simbolika izražena u kombinaciji mač i brus, koja je prisutna u nekim od ovakvih grobova, takođe ne mora biti direktan znak vlasti, već oznaka pripadnosti pokojnika sloju ratnika. Dakle, moguće je postojanje civilne i ratničke aristokratije na Glasincu u starijem željeznom dobu, ali u tu tematiku ovdje ne možemo dublje zalaziti.

Ovje je bitnije naglasiti da u reprezentativnim i bogatim grobovima koje nazivamo kneževskim, prije možemo prepoznati lokalnu elitu koja je pod svojom upravom imala rodbinske zajednice iz brojnih mikroregija glasinačke oblasti, nego neke vrhovne vođe koji vladaju čitavim područjem. Jednog ustoličenog poglavara čija bi se vlast prostirala na čitavo Glasinačko područje u to doba vjerovatno još nije ni bilo, već je u slučaju potrebe tu ulogu preuzimao neko od lokalnih

⁴⁹ Vidi Babić 2004, 38 ff.

⁵⁰ Ivantchik 2001, 122; Potrebica 2002, 195 ff.

⁵¹ Vejvoda, Mirnik 1972, 198, 200 T.13,2; 1975, 595-596 T.7, 1.8; Vinski-Gasparini 1973, 163-164 T. 125,3; 1987, 197-198 sl. 12, 25.26.

vođa. Jasan pokazatelj postojanja te lokalne aristokratije je približna istovremenost kneževskih grobova iz Brezja i onih iz susjedne ilijačke kotline. Ove dvije zajednice dale su i najranije grobove ovog tipa, te se nameću kao osnovno jezgro inovativnog razvoja kulture željeznog doba na Glasincu. Pri tom je tumul iz Brezja sa svoja tri kneževska groba, za sada jedini koja pokazuje određeni kontinuitet u upotrebi tumula kao mjesta sahranjivanja pripadnika rane glasinačke aristokratije.

Bibliografija

- Babić 2002** – S. Babić, ‘Princely Graves’ of the Central Balkans – Critical history of research, *Journal of European Archaeology* V (1): 70-88.
- Babić 2004** – С. Бабић, *Поглаварство и полис, старије гвоздено доба централног Балкана и грчки свет*. Београд, 2004.
- Benac i Čović 1956** – A. Benac, B. Čović, *Glasinac I*. Sarajevo, 1956.
- Benac i Čović 1957** – A. Benac, B. Čović, *Glasinac II*. Sarajevo, 1957.
- Capelle et al. 1998** – T. Capelle, O.-H. Frey, M. Gebühr, H. Steuer, H. Thrane, *Fürstengräber*, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde (RGA), 2, Auflage, Band 10, Berlin – New York, 1998: 168–220.
- Čović 1959** – B. Čović, Rezultati revizionog iskopavanja tumula glasinačkog tipa, *Glasnik Zem. Muzeja N.S.* 14: 53-85.
- Čović 1963** – B. Čović, Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja, *Glasnik Zem. Muzeja N.S.* 18: 41-62.
- Čović 1979** – B. Čović, Kneževski grobovi glasinačkog područja, u: *Sahranjivanje kod Ilira*, ed. M. Garašanin, Beograd, 1979: 143-167.
- Čović 1983** – B. Čović, Importation of bronze vessels in the western Balkans (7th to 5th century), in: *L’Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell’antichità*, Taranto, 1983: 147-154.
- Čović 1987** – B. Čović, Glasinačka kultura, u: *Praistorija Jugoslavenskih zemalja V*, ur. A. Benac, Sarajevo, 1987: 575-643.
- Eremitage 1997** – Zwei Gesichter der Eremitage. Band I: *Die Skythen und ihr Gold*. Die großen Sammlungen VI. 21. Februar bis 11. Mai 1997. Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland. Bonn, 1997.
- Fiala 1892** – F. Fiala, Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892, *Glasnik Zem. Muzeja IV/4*: 389-444.
- Fiala 1893** – F. Fiala, Uspjeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893, *Glasnik Zem. Muzeja V/4*: 717-763.
- Fiala 1895** – F. Fiala, Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895, *Glasnik Zem. Muzeja VII/4*: 533-585.
- Fiala 1896** – F. Fiala, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1896, *Glasnik Zem. Muzeja VIII/4*: 429-461.
- Fiala 1897** – F. Fiala, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897, *Glasnik Zem. Muzeja IX/4*: 585-620.
- Govedarica 1978** – B. Govedarica, Novi prilozi istraživanju tumula na glasinačkom području, *Godišnjak XVII/15*: 15-36.
- Govedarica 2002** – B. Govedarica, Zwischen Hallstatt und Griechenland: die Fürstengräber in der frühen Eisenzeit des Mittelbalkans, *Godišnjak/Jahrbuch 32/30*: 317-328.
- Govedarica 2002a** – B. Govedarica, Die Majkop-Kultur zwischen Europa und Asien: Zur Entstehung einer Hochkultur im Nordkaukasus während des 4. Jts.v.Chr, im: *Mauerschau 2. Festschrift für Manfred Korfmann*, Hrsg. R. Aslan, S. Blum, G. Kastl, F. Schweizer, D.Thumm, Remshalden-Grünbach, 2002: 781-799.
- Govedarica 2010** – B. Govedarica, Ideološki značaj grobnih tumula i sakralna simbolika kruga, *Godišnjak/Jahrbuch 39*: 5-22.
- Hochstetter 1881** – F. v. Hochstetter, Ueber einen Kesselwagen aus Bronze aus einem Hşgelgrab von Glasinac in Bosnien. *Mitt.Anthr.Gesellschaft Wien X* (10-12): 289-298.

- Ivantchik 2001** – A. I. Ivantchik, Kimerier und Skythen. Kulturhistorische und chronologische Probleme der Archäologie der osteuropäischen Steppen und Kaukasiens in vor- und frühskythischer Zeit. Moskau, 2001.
- Jašarević 2014** – A. Jašarević, Socio-ekonomska i simbolička uloga importovanih metalnih posuda s Glasinca, *Godišnjak/Jahrbuch* 43: 51-99.
- Kilian 1975** – K. Kilian, Trachtzubehör der Eisenzeit zwischen Agais und Adria, *PZ* 50: 9-140.
- Kilian-Dirlmeier 1975** – I. Kilian-Dirlmeier, Gürtelhaken, Gürtelbläche und Blechgürtel der Bronzezeit in Mitteleuropa, PBF XII/2, München, 1975.
- Kossack 1959** – G. Kossack, Südbayern während der Hallstattzeit. *RGF* 24: 1-42.
- Korenevskij 2012** – S. N. Korenevskij, Rane evropske civilizacije: Majkopska kultura na sjevernom Kavkazu, *Godišnjak/Jahrbuch* 41: 7-36.
- Lucentini 1981** – N. Lucentini, Sulla cronologia delle necropoli di Glasinac nell'eta del fero, *Studi di protostoria adriatica I, a cura di R. Peroni. Quaderni di cultura materiale* 2: 67-165.
- Marić 1964** – Z. Marić, Donja Dolina, *Glasnik Zem. Muzeja N.S.* 19: 5-128.
- Marijan 1995** – B. Marijan, Ostava ratničke opreme na Grepcima u Livanjskom Polju. *Opvscvlva Archaeologica* 19, 1995, 51-67.
- Metzner-Nebelsick 2002** – C. Metzner-Nebelsick, Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien. Leidorf, 2002.
- Overlaet 2005** – B. Overlaet, The Chronology of the Iron Age in the Pusct-i Kuh, Luristane, *Iranica Antiqua* XL: 1-33.
- Palavestra 1984** – A. Палавестра, Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану. Београд, 1984.
- Piotrovskij 1998** – Ю.Ю. Петровский, Шлиман, Петербург, Троя. Каталог. Санкт – Петербург, 1998: 242.
- Polin 2014** – С.В. Полин, Скифский золотобалковский курганный могильник V-IV вв. до н. э. на Херсонщине. Киев, 2014.
- Potrebica 2002** – H. Potrebica, Pontic-Caucasian influences in Southern Pannonia and the Eastern Hallstatt Culture. in: *Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V век н.э.): Докл. науч. конф./ под ред. доктора ист. наук, проф. Е.В.Ярового и др., Тирасполь, 2002: 195-202.*
- Schier 1998** – W. Schier, Fürsten, Herren, Händler? Bemerkungen zu Wirtschaft und Gesellschaft der westlichen Hallstattkultur, *Festschrift für G. Kossack zum 75. Geburtstag*, Hrsg. HJ. Küster, A. Lang, P. Schauer, Bonn, 1998: 493-514.
- Steuer 2003** – H. Steuer, Fürstengräber, Adelsgräber, Elitegräber – Methodisches zur Anthropologie der Prunkgräber, in: *Herrschaft, Tod, Bestattung: zu den vor- und frühgeschichtlichen Prunkgräbern als archäologisch-historische Quelle*, Hrsg. Claus Carnap-Bornheim, Internationale Fachkonferenz Kiel 16. –19. Oktober 2003, Bonn, 2003: 11–25.
- Teržan 1987** – B. Teržan, The Early Iron Age of the Central Balkans, *Arch. Jugoslavica* 24: 7-27.
- Trachsler 2004** – M. Trachsler, Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit. Bonn, 2004.
- Vasić 2002** – R. Vasić, Die Geheimnisse der Hochebene von Glasinac, *Godišnjak/Jahrbuch* 32/30: 307-316.
- Vasić 2003** – Р.Васић, Белешке о Гласинцу: хронолошка и територијална питања, *Balkanica* XXXII/XXXIII: 7–36.
- Vasić 2010** – Р.Васић, Белешке о Гласинцу: хронологија кнежевских гробова, *Старинар* 59: 109-117.
- Vejvoda i Mirnik 1972** – V. Vejvoda, I. Mirnik, Istraživanja prehistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege, *Vjesnik AMZ* 3. ser. 5: 183-210.
- Vejvoda i Mirnik 1975** – V. Vejvoda, I. Mirnik, Halštatski kneževski grobovi iz Kaptola kod Slavonske Požege, *Arh. Vestnik* 24: 592-603.
- Vinski-Gasparini 1973** – K. Vinski-Gasparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Zadar, 1973.
- Vinski-Gasparini 1987** – K. Vinski-Gasparini, Grupa Martijanec-Kaptol, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* V, ur. A. Benac, Sarajevo, 1987: 182-231.

**Brezje Tumulus and Some Issues of Socio-Cultural Development
on the Glasinac Plateau During the Early Iron Age**

Blagoje Govedarica

Abstract: This paper revises the archaeological interpretation of the burials in the Brezje tumulus. Based on extensive analysis of the context of the finds, a new dating of the central grave into the early Glasinac IVb phase is proposed, while graves 1 and 2 would correspond to the end of the IVb phase and the transition into the phase IVc1. Therefore, the Brezje tumulus would rank amongst the earliest princely mounds on the Glasinac plateau. The presence of a stone hone and an iron sword in grave 3 is emphasized in particular. The hone-sword combination, which is common for the Glasinac princely graves, is identified as the mark of a warrior and venerates the symbolic tradition of warriors, originating from the Early Bronze Age in Eurasia. During that period, such tradition is expressed through the hone-dagger combination.

Key words: Glasinac, princely grave, Early Iron Age, decorated hone, warriors

List of authors / Списак аутора

Stefan Alexandrov
National Institute of Archaeology and Museum
Bulgarian Academy of Sciences
2 Saborna Str.
1000 Sofia, Bulgaria
stefanalexandrov@abv.bg

Dragana Antonović
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
d.antonovic.960@gmail.com

Tiberius Bader
Max Eyth Str. 12
71282 Hemmingen, Deutschland
tib.bader@web.de

Martina Blečić Kavur
Univerza na Primorskem, Fakulteta za
humanistične študije, Titov trg 5
6000 Koper, Slovenia
martina.blecic.kavur@upr.si

Jan Bouzek
Charles University
Smetanovo nábřeží 6
11001 Prague, Czech Republic
Jan.Bouzek@ff.cuni.cz

Dragan Božić
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana, Slovenija
dragan.bozic@zrc-sazu.si

Игорь Викторович Брюяко
Одесский археологический музей
Национальной академии наук Украины
Ланжероновская ул.4
65026 Одесса, Украина
ibruyako@yandex.ru

Aleksandar Bulatović
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
abulatovic3@gmail.com

Marko Dizdar
Institute of Archaeology
Ljudevita Gaja 32
10000 Zagreb, Croatia
marko.dizdar@iarh.hr

Katarina Dmitrović
Narodni muzej Čačak
Cara Dušana 1
32000 Čačak, Serbia
katarina.dmitrovic@gmail.com

Aca Đorđević
National Museum in Belgrade
Trg Republike 1a
11000 Belgrade, Serbia
a.djordjevic@narodnimuzej.rs

Vojislav Filipović
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
vfilipov1@gmail.com

Blagoje Govedarica
Institut für Prähistorische Archäologie
der FU Berlin, c/o Eurasien Abteilung des DAI
Im Dol 2-6, Haus II
14195 Berlin, Germany
blagoje.govedarica@dainst.de

Mitja Guštin
profemeritus
Pusterla 7
6330 Piran, Slovenia
mitja.gustin@upr.si

✠ **Bernhard Hänsel**
Institut für Prähistorische Archäologie,
Freie Universität
Fabeckstraße 23-25
14195 Berlin, Deutschland

Aleksandar Kapuran
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
a.kapuran@gmail.com

Boris Kavur
Univerza na Primorskem, Fakulteta za
humanistične študije, Titov trg 5
6000 Koper, Slovenia
boris.kavur@upr.si

Jovan Koledin
Muzej Vojvodine
Dunavska 35
21000 Novi Sad, Srbija
jovan.koledin@muzejvojvodine.org.rs

List of authors / Списак аутора

Мирослав Д. Лазич
Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за археологију, Археолошка збирка
Чика Љубина 18-20
11000 Београд, Србија
mdlazic@gmail.com

Ljuben Leshtakov
National Institute of Archaeology with Museum,
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, 2 Saborna str.
1000 Sofia, Bulgaria
l_leshtakov@abv.bg

Marija Ljuština
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Odeljenje za arheologiju
Čika-Ljubina 18-20
11000 Beograd
mljustin@f.bg.ac.rs

Daria Ložnjak Dizdar
Institut za arheologiju
Ljudevita Gaja 32
10000 Zagreb, Hrvatska
dldizdar@iarh.hr

Predrag Medović
Narodnog fronta 71
21000 Novi Sad, Serbia

Dragi Mitrevski
Ss. Cyril and Methodius University
blvd. Goce Delcev 9
1000 Skopje, Macedonia
dragimit@yahoo.com

Ognjen Đ. Mladenović
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
mladenovic40@gmail.com

Kristina Mihovilić
Arheološki muzej Istre
Carrarina ulica 3
52100 Pula, Hrvatska
kristina.mihovilic@ami-pula.hr

Barry Molloy
School of Archaeology
University College Dublin
Newman Building
Dublin 4, Ireland
barrymolloy@gmail.com

Јовица Станковски
Т. Думба 88/4-21
1100 Куманово, Македонија
stankovskijovica@yahoo.com

Milorad Stojić
Milutina Milankovića 28
11000 Beograd, Srbija
milestojic@gmail.com

Marija Svilar
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
marijasvilar@yahoo.com

Josip Šarić
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
josips@eunet.rs

Biba Teržan
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2
1000 Ljubljana, Slovenia
biba.terzan@ff.uni-lj.si

Денис Топал
Универзитет «Высшая антропологическая школа»
Зимбрулуй 10а
2024 Кишинев, Молдова
denis.topal@gmail.com

Selena Vitezović
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
selenavitezovic@gmail.com